

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Alkalom szülte olvasók

Ajánlás egy ponyvatörténeti cikksorozathoz

Ugye, mindenki emlékszik Móra Ferenc *Kincskereső kis ködmön* című regényének nevezetes jelenetére, amikor Gergő elszegődik Csorbóka úrhoz, a boltoshoz?

– Hát a könyvek, főnök úr? – húzódtam közelebb a könyves asztalhoz.

– Az elsősorbelieknek egy hatos az ára; a második sor két hatos; a harmadik három hatos. Aki még ennél is drágább könyvet keres, az túlságosan okos ember, azt nem szolgáljuk ki. Érted-e, kislány? [...]

Ott volt a „Ludas Matyi” meg a „Csalóka Péter” meg a „Fehérlófia” meg a „Koppláló Mátyás”. Azt se tudtam, melyikhez kapjak. Utoljára az egyikre ráültem, a másakra rákönyököltem, a harmadikra rátenyereltem. A legvastagabbat kezdtem olvasni. Annak a címe volt: „Csontos Szigfrid”.

Hát alig keveredek barátságba a sárkányöldöső nagy vitézzel, egyszerre csak nyílik az ajtó, és bedobog rajta egy magamfajta fiúcska.

– Megvan-e itt a Csontos Szigfrid? – azt mondja.

Úgy megijedtem, hogy egyszerre a torkomba szökött a szívem.

– Nincsen az – csúsztottam le a könyvet az ölembe.

A fiúcska körülnézett, és megakadt a szeme azon a rettenetes oroszlánon, amely a „Florenc és Lion” tábláján ágaskodott.

– Ez is jó lesz – nyújtotta ki utána a kezét.

A rettenetes oroszlán nem nézhetett csúnyábban, mint ahogy én néztem. „Ohó – gondoltam magamban –, hát azért lettem én könyvkereskedő-inas, hogy minden könyvet elhurcolásszanak előlem!”

Aligha tudnánk szebben ábrázolni a régi olvasáskultúrát, a ponyvafüzetek szerepét az egyes emberek életében. A kislánynak el kellene adnia a *Csontos Szigfridet* – a *Stilfrid és Bruntzvik* című, akkor már száz éve piacon forgó füzet egyik kiadását – egy másik kislánynak. Ám voltaképp már azzal a sajátjának érzi, hogy kezébe vette, olvasni kezdte. Nem a pénz által válik tulajdonává, hanem a személyes érintkezés útján. A hős immár összeolvad az olvasóval, az illusztrációk megelevenednek. A kis füzet nem engedi el Gergőt, aztán a következő sem. Végül inkább mézeskalácsot ad a vevőknek, csak ne vegyék meg a könyveket...

Hány száz, hány ezer hasonló történet lehet a kis epizód mögött? A piacon, földre terített ponyváról vagy a pultokról néha nyilván fel-felvették a füzetkéket azok is, akik nem tudták kifizetni. Akik csak egy-két mondatot olvastak, egy izgalmas jelenetet, vagy a szemük elé ugrott egy vonzó illusztráció. Gyerekek, öregek, szegények. A ponyva még úgy is eljutott hozzájuk, ha nem birtokolták. Mintha egy dal vagy egy színdarab részletét hallanák csak, s mégis emlékezének rá.

A jelenet egyébként egy fontos világirodalmi párhuzammal bír, amelyet Móra ismerhetett, sőt talán tudatosan parafrázeált. Edmond Rostand *Cyrano de Bergerac* című drámájában (1897, ford. Ábrányi Emil, 1899) a költő jó barátja, Ragueneau, a versfaragó cukrász arra lesz figyelmes, hogy a saját verskézirataiba kezdi csomagolni a süteményeket (zsémbes feleségre dobta ki őket, civakodnak is egy jóízűt). Gyorsan visszakönyörgi a vevőtől a papírokat,

inkább ráadás édességeket ad helyettük: „Adjátok vissza a szonettetemet, / S adok hatot, három lepény helyett!”

A szerző és az olvasó, a felnőtt és a gyerek e tekintetben ugyanaz: a szöveg vonzásába került lélek. A ragaszkodás pedig csak édes záloggal váltható meg, Párizsban lepénnyel, Szűcs Gergőéknél mézeskaláccsal...

Magyarországon a *ponyva* kifejezés legalább annyira közkinccs, mint maga a szövegtenger, amelyet hordozott. Jelentése is legalább annyira elmosódik, nehéz megragadni. Mintha mindenki, aki valaha leírta, értett volna valamit a *ponyva* kifejezésen, de vagy túl tág, vagy túl szűk fogalmi kört. Meglehet, hogy nem a legjobb gyűjtőnév, ha tudományos célokra használnánk. Vajon mit kezdhünk vele...?

A legnagyobb magyar ponyvakutató, Pogány Péter (1923–1993) születésének centenáriuma alkalmat adott arra, hogy némiképp újra gondoljuk, amit a ponyvairodalomról tudunk vagy tudni vélünk. A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében 2023. november 28–29-én kétnapos konferenciát szerveztünk Chikány Judittal (ELTE) közösen, irodalomtörténészek, néprajzkutatók, művészettörténészek és középiskolai tanárok részvételével. A *magyar ponyva új tüköre* című tanácskozás legfőbb tapasztalata az volt, hogy a népszerű nyomtatványok kutatásmódszertana részterületenként eltérő, korszakonként más és más kérdéseket vet fel. A szakirodalom egyenetlenül oszlik meg a hatalmas szövegtermés témaköreire és korszakaira. Nem vitás: rengeteg alapkutatásra, rendszerező munkára, kiadványok tömeges adatfeldolgozására van még szükség ahhoz, hogy igazán érvényes állításokat tehesünk róla.

Vajon miként lehet egyáltalán egységesen beszélni a ponyvairodalomról? Az itt közölt írások, illetve a többi előadás (amelyek később önálló kötetben is megjelennek) nemzetközi távlatot adtak a kérdésnek. Úgy tűnik, a ponyvára kerülés a világirodalom számos rétegét érintette, írott alkotások ezreit, amelyek néha változatlan (vagy csak textológiai szempontból megváltozott) formában, máskor csak parafrázisként kerültek a népszerű nyomtatványok lapjaira. Magyar viszonylatban is igaz ez, a történelmi fáziskésések miatt elsősorban a 18. század második felétől, így a ponyvakultúránk főként a 19. század irodalmi nyilvánosságát érintette, sok mindent továbbörökítve a korábbi századokból, de gyakran a legfrissebb alkotásokból is szemelgetve (erre utal a *Lúdas Matyi* vagy a *Toldi* átírt kiadása). A ponyvairodalom kontrollrendszernek tűnik, amelynek „vizsgáján” számos sikeres író, költő átment, akár személyesen, akár a kiadók rablótevékenysége által. A szövegrepertoárt átvizsgálva saját irodalomtörténeti korpusz rajzolódik ki, s az is beszédes, ami kimaradt belőle. A szövegtenger mélyebb elemzése után soha le nem írt, mégis érvényesülő műfaji és tartalmi szempontokra figyelhetünk fel, s ezek valamilyen alternatív irodalomtörténet jegyeit viselik. Csúcsmínőségű, de ponyvára sodródott (vagy eleve ide szánt) alkotások és alkalmilag fabrikált, „egyszer használatos” versek-prózák vetélkedtek egymással az olvasó kegyeiért és krajcárjaiért.

Az esztétikai egyenetlenségeken túl sose feledjük az emberi tényezőt: ezek az olcsó füzetkék emberek százezreinek adtak első (vagy kizárólagos!) olvasmányélményeket. Hatással voltak történet- és versfogalmukra, szókinccsükre, vizuális és tipográfiai kultúrájukra. Néprajzi szempontból különösen fontos, ahogyan a ponyván megjelent alkotásokat saját ízlés szerint a szájhagyományban is hasznosították, vőfélyversek, betyár- és bűnügyi balladák, mesék, anekdoták sokasága érkezett „nyersanyagként” egy másik, gazdag hagyományláncba. Ide tartozik a tárgyalkotó népművészet jó néhány, ponyváról kölcsönzött motívuma is, ezek legismertebb példáját azok a betyárfigurák jelentik (Angyal Bandi, Zöld Marci és bandája stb.), amelyek a ponyvák címlapjairól vándoroltak a pásztorművészetbe vagy paraszti használati tárgyakra. A ponyván nevelkedő olvasók köre egészen különböző csoportokat érint az írástudás peremén élő paraszti rétegektől a fiatal értelmiségiekig, leendő írókig (Arany János, Petőfi Sándor, Jókai Mór, Móra Ferenc).

A ponyva tehát minden értelemben közkinccs, az újkor irodalmi nyilvánosságának gazdag forrása. Másod- és harmadosztályú szöveg, kép, tartalom összekeveredve az egyetemes értékekkel, s legfőbb eszköze a könnyű és tömeges terjesztés. Könnyű birtokolni, könnyű újraolvasni (hiszen a művek többsége, főként a 19. század közepéig, valóban csak füzet terjedelmű). Még az is megjegyyez belőle egy kicsit, aki nem viheti haza.

A 2023-as konferencia és az itt olvasható három kiváló tanulmány nem adhat választ e kérdések sokaságára. A ponyvakutatás három értékes (de nem kizárólagos) területéről kapunk kedvcsináló olvasmányokat. Fried István a ponyva tágabb, társadalmi mozgásterét vázolja fel, világirodalmi áthallásokkal. Küllős Imola egy konkrét műfajcsoport, a 19. századi balladák ponyvakiadásait vizsgálja, kitérve a színhagyományban játszott szerepükre is. Chikány Judit, napjaink legkiválóbb magyar ponyvakutatója pedig részletes képet ad a ma közgyűjteményekben őrzött népszerű nyomtatványokról, ösztönözve a sokrétű kutatásokat. E hatalmas forrás- és szöveguniverzum akkor nyeri el méltó helyét a magyar művelődéstörténetben, ha nem közhelyeket vagy csak egyes területekre vonatkozó megfigyeléseket ismételtetünk róla, hanem átfogó, rendszerszerű képet adhatunk. Erre Pogány Péter gazdag öröksége éppúgy kötelez, mint a mai nemzetközi olvasástörténeti és filológiai kutatások. És: a magunk öröme.

